

De visie van Sako Musterd, hoogleraar Sociale Geografie aan de Universiteit van Amsterdam

(Bron: AEDS)

In de Nederlandse geografiebeoefening wordt al sinds jaar en dag veel aandacht besteed aan onderzoek waarbij de invloed van de omgeving op individueel sociaal gedrag centraal staat. Recentelijk staat dit onderzoek in het teken van de vraag of de sociale samenstelling van de wijk of buurt van betekenis is voor de armoedekansen van individuele bewoners in die buurten. De onderzoeksmaterie is echter van een grote weerbaarheid. Dat leidt ertoe dat nog steeds eerder sprake is van 'geloof' dan van 'feiten'. In veel gevallen lijkt het geloof bovendien gevoed te worden door 'angst'. En zoals bekend: angst is een slechte raadgever.

Individu of omgeving? De vraag of de omgeving ertoe doet enerzijds, of dat kenmerken van een individu (of huishouden, of bedrijf) meer bepalend zijn voor de verklaring van sociale en ruimtelijke verschijnselen anderzijds, is een klassieke geografische vraag. Binnen de geografie is deze vraag dan ook voor velen een bron van inspiratie. Hoewel de wetenschappelijke rijen nooit geheel gesloten zijn geraakt, lijkt in de literatuur en in het maatschappelijk debat het standpunt te overheersen dat de omgeving waarin zich sociale processen afspeelen een aanzienlijke invloed uitoefent op de mogelijkheden van individuen. Illustratief hiervoor is het geografisch werk dat in de naoorlogse periode in Nederland is verricht. Onderzoek op dit terrein vond vooral aan de Universiteit van Amsterdam plaats, reden waarom dit artikel een zekere Amsterdamse inslag heeft. Onder aanvoering van eerst Heinemeijer en later Van Engelsdorp Gastelaars hebben vele geografen (vooral stadsgeografen) zich verzameld in het kamp dat steun verleende aan het denkbeeld dat de omgeving er in veel sociaal-ruimtelijke sferen inderdaad toe doet. Dat blijkt uit de vele studies waarin de conditionerende betekenis van woon- en leefmilieus op het gedrag van individuen en huishoudens aan

Het omgevingseffect: het geloof en de angst

de orde is gesteld. In deze studies wordt overigens niet uitsluitend betekenis toegekend aan de invloed van de omgeving op gedrag, maar wordt ook aangegeven dat het gedrag van betrokkenen leidt tot verandering van de omgeving. Het in Amsterdamse kringen bekende credo 'neerslag-weerslag' vat deze zienswijze samen. In recenter Amsterdams werk wordt overigens door een aantal onderzoekers, waaronder de auteur van dit artikel, een wat voorzigtiger houding aangenomen. Hun studies gaan vooral over sociale effecten en betreffen onder andere de vraag of het wonen in een kansarmoede-concentratie negatieve effecten heeft op de sociale participatie van individuen die in dergelijke concentraties wonen. In dit kader is onderzocht of de veronderstelling die lange tijd centraal heeft gestaan in het stedelijke herstructureringsbeleid (en die hier en daar nog steeds wordt gekoesterd) dat gemengde woonmilieus zouden bijdragen aan reductie van de armoede, wel houdbaar is. In beide gevallen is de conclusie dat niet te snel en niet te veel waarde aan het omgevingseffect moet worden toegekend. In het onderzoek naar de effecten van de sociale omgeving op de maatschappelijke participatie kwam een licht effect aan de oppervlakte, al waren de individuele kenmerken van betrokkenen, zoals inkomenspositie, leeftijd en opleiding veel belangrijker. In het onderzoek naar de relatie tussen de mate van menging van de woonomgeving en het niveau van kansarmoede bleek nauwelijks een verband te bestaan.

Nu moeten overigens ook deze bevindingen vooralsnog niet al te absoluut worden beschouwd. Het onderzoek naar omgevingseffecten is zowel wat betreft de eisen die gesteld worden aan de datasets die gebruikt worden, als wat betreft de methodologie, zeker tot de meest ingewikkelde te rekenen. Als er omgevingseffecten moeten worden vastgesteld op individueel gedrag, dan heeft het sterk de voorkeur om de informatie voor de omgeving niet af te leiden van algemene statistische bronnen omdat de statistische eenheden dikwijls sterk ongelijksoortig zijn wat betreft omvang, vorm en samenstelling. Daarvoor in de plaats is het opbouwen van 'omgevingen' op basis van beschikbare individuele data, waarvan gedetailleerde lokationele informatie bekend is, te prefereren. Om elk individu heen kan dan een soortgelijk gebied worden afgebakend en de samenstelling van dergelijke gebieden kan worden berekend met behulp van de informatie van de daar aanwezige individuen (minus de ene persoon wiens gedrag men volgt). Dit vereist echter zeer grote (en liefst ook qua gegevens rijke) datasets. Wij hadden

de beschikking over gelokaliseerde data over meer dan 4.000 individuen binnen één gemeente, Amsterdam. Met die, doorgaans als rijk beschouwde gegevens konden wij echter maar voor ongeveer eenderde van het Amsterdamse grondgebied significante uitspraken doen over de omgevingseffecten. Er is dus zeker aanvullend onderzoek nodig. Thans werken Sjoerd de Vos, Wim Ostendorf en de schrijver dezes in samenwerking met het CBS en het ministerie van VROM aan een omvangrijk longitudinaal onderzoek (twee miljoen cases) om het effect van de sociale omgeving op sociale en ruimtelijke mobiliteit vast te stellen. In 2001 zullen hiervan resultaten bekend worden. Vooralsnog zou er, althans in onderzoek naar kansarmoede en sociale processen, wanneer het gaat over de effecten van de omgeving op gedrag, wellicht beter over een 'geloof' kunnen worden gesproken dan over 'feiten'.

Toch krijgt het omgevingseffect veel aandacht in de maatschappij, niet alleen binnen de wereld van de geografie, maar ook binnen de onderwijssfeer (zie bijvoorbeeld onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau naar de invloed van zwarte en witte scholen op de leerprestaties van kinderen), de gezondheidszorg en op het terrein van de criminologie.

De meeste aandacht, vooral van de kant van stedelijk en sociaal-ruimtelijk beleid, is en wordt echter besteed aan de zogeheten 'armoedegetto's', etnische getto's en dergelijke. Vooral hierdoor lijken de bestaande angstgevoelens voor omgevingseffecten te worden bepaald. Die angst wordt voortdurend gevoed door beelden van Amerikaanse zwarte getto's, waar bewoners als het ware 'trapped' zijn geraakt en van generatie op generatie de sterk aanwezige armoede aan elkaar overdragen. Negatieve processen, zoals de stigmatisering van het gebied en 'verkeerde' socialisering (het overnemen van de slechte, zelfs criminele gewoonten die domineren in het gebied) zouden hier gemakkelijk tot een bestendiging of zelfs verzwaring van de problemen kunnen leiden. Deze discussies gaan in de kern steeds over de veronderstelling dat de buurtsamenstelling van groot belang is en negatieve invloed heeft op de ontplooiingsmogelijkheden van de individuen die in dergelijke buurten wonen. De discussie over getto's draait dus om het omgevingseffect, al wordt dat zelden expliciet uitgesproken. De inzichten van 'grote namen' spelen in de wetenschappelijke, maar ook in de maatschappelijke discussie een niet onbelangrijke rol. Zo heeft de Amerikaan Oscar Lewis over een 'cultuur van armoede' geschreven en daarmee veel invloed verworven. William

Julius Wilson heeft onder-meer beweerd dat gettobewoners extra sociale problemen onder-vinden, simpelweg door het feit dat ze in het getto wonen. Ook hij heeft hiermee furore ge-maakt. Andere bekenden hebben eveneens een sterke bijdrage geleverd. Massey en Den-ton beweren in hun vermaarde boek 'American Apartheid' dat: "Residential segregation is the principal organizational feature of American society that is responsible for the creation of the urban underclass". Als parafrase van de 'cultuur van armoede' spreken zij zelfs over een 'cultuur van segregatie'. Segregatie creëert naar hun mening de structurele condities voor de opkomst van een tegencultuur, waarin werk, scholing en een vaste relatie geen deel meer uitmaken van het waarden- en normen-pakket. Het geuite gedrag is daarentegen vaak tegenstrijdig aan en vijandig ten opzichte van succes in de maatschappij.

Maar niet alleen in Amerika, ook in Europa treffen we vergelijkbare denkbeelden aan onder bekende onderzoekers. De Brit Robson concludeerde in een studie naar het welzijn van huishoudens in relatie tot de context bondig dat: "place as well as people matters." De Belgen De Lannoy en Kesteloot merken het volgende op: "De residentiële differentiatie is niet alleen het resultaat van de klassenverhou-dingen binnen de maatschappij, maar is er mee de oorzaak van dat deze klassenstructuur in stand wordt gehouden en gereproduceerd. Het wonen in een bepaalde buurt heeft inderdaad een belangrijke invloed op de toegang tot collectieve voorzieningen, op de normen van de bewoners, op hun gedragingen en op hun maatschappelijke betrachtingen. Bewoners van kansarme buurten hebben weinig mogelijkhe-den tot opwaartse sociale mobiliteit en er is

een grote kans dat hun armoedesituatie over-gaat van generatie op generatie."

Toch passen deze denkbeelden niet zonder meer bij de Nederlandse of zelfs West-Europe-se situatie. In liberale verzorgingsstaten, waarin veel aan de marktwerking wordt overgelaten, bestaat doorgaans inderdaad een relatief sterk verband tussen het hebben van een baan en andere sociale indicatoren, zoals het inkomen, de opleiding die men heeft genoten en de huisvestingssituatie waarin men zich bevindt. Een werkloze heeft in zo'n situatie een grote kans om spoedig met een laag inkomen ge-confronteerd te worden en deze zal al gauw slecht gehuisvest zijn, samen met andere werk-lozen in een weinig gewaardeerd segment van de woningmarkt in een afgebakend deel van de stad. De ruimtelijke segregatie op het ge-bied van het wonen wordt dan weerspiegeld in de sociale participatie in andere sferen. En als de segregatie toeneemt, hangt dit mogelijk ne-gatief samen met de participatie op andere ter-reinen. In andere verzorgingsstaten, waar de overheid een veel intensievere rol speelt, zoals in veel Europese landen, is dit verband tussen woonsegregatie, werk, inkomen en opleiding veel zwakker. In die contexten is niet alleen de afstand tussen arm en rijk veel geringer en het verband tussen de genoemde posities op de woningmarkt en arbeidsmarkt en de eigen so-ciaal-economische situatie geringer, er is, daarmee samenhangend, veel minder sprake van getto's. De 'armoedecultuur-effecten' zullen daardoor minder snel plaatsvinden, zo kan men veronderstellen. Er is derhalve ook minder aanleiding om te verwachten dat onder die omstandigheden grote invloed van de omge-ving op de sociale ontwikkeling plaats zal vin-den. Het eventueel verminderen van de aan-

dacht voor de buurt, als consequentie, doet overigens niets af aan de legitimiteit om van-wege andere redenen op buurtniveau in te grijpen, bijvoorbeeld om de buurtbevolking te mobiliseren.

Echter, zoals eerder werd opgemerkt, vooralsnog ontbreekt voldoende bewijs om met enige kracht te kunnen beweren dat in de Nederlandse situatie geen sterk omgevingseffect werkzaam is. Daardoor zijn uitspraken over de beperkte rol van de sociale samenstelling van buurten op de armoedepositie van individuen noodgedwongen voorzichtig en kunnen we nog niet anders zeg-gen dan dat het erop lijkt dat de angst voor get-to-effecten beter kan worden ingeruild voor een voorzichtige oplettendheid.

Literatuurselectie

Lewis, O. (1966) *The Culture of Poverty*. In: R.T. LeGates & F. Stout (Eds.) (1996) *The City Reader*. London/New York: Routledge.

Massey, D.S. en N.A. Denton (1993) *American Apartheid*. Cambridge: Harvard University Press.

Musterd, S., W. Ostendorf en S. de Vos (1999) *Kansarmoedeconcentraties en woningmarkt*. Amsterdam/Utrecht: AME/NETHUR. DGVH-NETHUR rapport, nr. 6.

SCP (1995) *Rapportage Minderheden*. Rijswijk: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Vos, S. de (1997) *De omgeving telt: compositio-nale effecten in de sociale geografie*. Amster-dam: Academische Pers B.V.

Vijgen, J. & R. van Engelsdorp Gastelaars (1992) *Centrum, stadsrand, groeikern: Bewo-nersprofielen en leefpatronen in drie woon-milieus binnen het gewest Amsterdam*. Amster-dam: Stedelijke Netwerken, werkstukken 40.

(Bron: Marieke van der Sloot).